

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXVII

EXTRAS

București
2015

Colegiul de redacție:
Academician **DINU C. GIURESCU**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

OANA ILIE
Redactor șef

Corectură:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare:
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București, Calea Victoriei
nr. 12, tel: 021. 315.82.97, tel./ fax: 021. 311.33.56

Volum tipărit de Editura Cetatea de Scaun, 2015

ISSN 1015 - 0323

CĂLĂTORIA LUI NICOLAE KRETZULESCU ÎN EGIPT DECEMBRIE 1868 – MARTIE 1869

NICOLAE KRETZULESCU'S VOYAGE TO EGYPT DECEMBER 1868 - MARCH 1869

Alexandra Mărășoiu*

Abstract

At the beginning of 1869 former prime-minister of Romania Nicolae Kretzulescu and his wife and daughter spent two months in Egypt, during which period they went on a cruise on the Upper Nile at the invitation and at the expense of viceroy Ismail Pasha. This is a biographical fact little known about Nicolae Kretzulescu because the journal he kept between December 1868 and March 1869, *Notes prises sur le voyage d'Egypte*, which is currently preserved at the National Archives of Romania, has not been published. Worth noting is that Nicolae Kretzulescu's voyage to Egypt, which is presented in this article, is among the first made by a Romanian to Africa, a continent with which Romanians did not have direct contacts until the middle of the 19th century.

Keywords: Nicolae Kretzulescu, Egypt, voyage, journal, 1869.

Nicolae Kretzulescu (1 martie 1812 – 26 iunie 1900), primul român care a obținut, în iulie 1839, titlul de doctor în medicină (la Universitatea Sorbona din Paris), a fost, de asemenea, un important om politic al Principatelor Unite, deținând de trei ori, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, al cărui apropiat și susținător a fost, mandatul de prim-ministru (septembrie – octombrie 1859, iunie 1862 – octombrie 1863, iunie 1865 – februarie 1866). A mai fost, între iulie 1864 – ianuarie 1865, ministru al Justiției, iar după o retragere din politică de câțiva ani, în urma înlăturării lui Cuza, a fost, sub Carol I, parlamentar (din 1870), ministru al Lucrărilor Publice (martie 1871 – decembrie 1873) și al Cultelor și Instrucțiunii Publice (iulie 1879 – ianuarie 1880), reprezentant diplomatic al României la Berlin, Roma, Paris, Petersburg. Pe plan cultural, a sprijinit fondarea Societății Literare Române (redenumită Societatea Academică în 1867 și Academia Română în 1879), al cărei membru a devenit în 1871 și al cărei președinte a fost între 1872 – 1873 și 1895 – 1898.

Un lucru mai puțin cunoscut despre Nicolae Kretzulescu este acela că se numără printre primii români care au călătorit în Egipt, după Alexandru Christofi (după 1848), Vasile Alecsandri (1853) și Dimitrie Bolintineanu (1856)¹. El s-a aflat în

* Documentarist, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană.

¹ Mircea Angheliescu, *Călători români în Africa*, București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 9. Kretzulescu nu este menționat în această lucrare, probabil pentru că jurnalul său de călătorie nu a fost publicat. O scurtă

Egipt între ianuarie – martie 1869, împreună cu soția sa, Sofia, fiica lor, Ana (alintată Nunuța), în vârstă de patru ani, și guvernanta copilei, domnișoara Coulin². A fost aleasă această destinație de vacanță datorită faptului că Eliza³, una dintre mătușile materne ale Sofiei, locuia pe atunci în Cairo, având în vedere că soțul ei, Leon Theremin, era din 1864 consul al Prusiei la Alexandria⁴.

În timpul călătoriei sale, Nicolae Kretzulescu a ținut, în limba franceză, un jurnal ce poartă titlul *Notes prises sur le voyage d’Egypte*⁵ și care este interesant nu numai prin impresiile autorului privind locurile văzute și noua civilizație pe care o descoperă într-o perioadă când aveau loc primele contacte directe ale românilor cu Africa⁶, ci și prin pasajele referitoare la interacțiunile sale cu diverse persoane întâlnite fie pe drum, fie în Egipt.

prezentare a călătoriei în Egipt a lui Nicolae Kretzulescu se găsește în: Cătălina Opaschi, *Un obiect insolit din colecția Muzeului Național de Istorie a României – Mumia preotului zeului Amon, Bes, „Sculptor al sălii de aur”*, în „Acta Moldavie Meridionalis”, Anul XXI, Vaslui, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, 1999 – 2000, p. 465-471.

² Posibil Coralie Coulin (1837 – 1892), una din fiicele lui Claude Coulin, ce-i fusese profesor de franceză lui Nicolae Kretzulescu în adolescență. Cf. A.D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui. 1812-1900*, București, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1915, p. 15; *Arthur Coulin*, coord. Radu Popica, Brașov, 2010 (catalog al expoziției omonime deschisă la Muzeul de Artă Brașov între sept. 2009 – oct. 2010), p. 196.

³ Eliza era una din cele patru fiice ale doctorului Constantin Caracaș, medic al Bucureștiului între 1820 – 1828. Una din surorile Elizei, Elena (1806 – 1863), se căsătorise după 1820 cu Ignatie Iacovenco. Acesta venise prima oară în Țara Românească în 1812, ca membru al cancelariei lui C.I. Bulgakov, prim-secretar al conferinței de pace de la București, de după războiul ruso-turc dintre 1806 – 1812. Ulterior, a fost angajat al consulatului rusesc din București, unde s-a stabilit, iar după 1834 a fost director al Poștelor din Țara Românească. A scris trei lucrări privind Principatele Române: *Starea actuală a Principatelor Turcești Moldova și Valahia și a Regiunii Rosienești Basarabia* (1828, Sankt Petersburg) *Moldova și Țara Romnească de la 1820 la 1829 în scrisorile lui Ignatie Iakoveno* (1834, Sankt Petersburg). Printre copiii Elenei și ai lui Ignatie Iacovenco se numără Sofia, devenită în 1846 soția lui Nicolae Kretzulescu. Cf. A.D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui. 1812 – 1900*, p. 267-268; Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, 1775 – 1834, București, Tipografia Cultura, 1938, p. 99; Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 201-202.

⁴ Deși în documentele din dosarul 381/1869 – 1871, numele său de familie apare ca Thermin sau Thermain, varianta corectă este Theremin. Leon Theremin (1812 – 1877) provenea dintr-o familie protestantă de origine franceză. A intrat în diplomatie în 1840, când a fost desemnat consul general *ad-interim* al Prusiei în Brazilia, în urma demisiei tatălui său, diplomatul și pictorul Karl Wilhelm von Theremin (1784 – 1852). În 1850 a devenit cancelar al consulatului Prusiei pentru Țara Românească și Moldova, iar în 1855 a fost numit consul la Iași. Între 1861 – 1863 a fost consul general al Prusiei în Regatul Poloniei, iar între 1864 – 1873 a fost consul în Egipt. Cf. Ferry de Goey, *Consuls and the institutions of global capitalism, 1783 – 1914*, London & New York, Routledge, 2015, pp. 97-101; *Almanach de Gotha. Annuaire diplomatique et statistique* (Gotha, Jules Perthe) dintre anii 1835 – 1872; Potrivit unor însemnări ale lui Nicolae Kretzulescu, Theremin ar fi cunoscut-o pe Eliza Caracaș după ce a devenit consul la Iași, deci după 1855. (A.D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui. 1812 – 1900*, p. 267.)

⁵ Manuscrisul și o variantă bătută la mașină se găsesc în dosarul 381/1869 – 1971 din fondul *Kretzulescu*, păstrat la Arhivele Naționale ale României (ANR).

⁶ Continent despre care românii aveau, încă din secolul al XVIII-lea, informații, atât geografice, cât și legate de cultură și civilizație, din manuale de geografie – traduse sau inspirate din lucrări occidentale – și din preluări din ziare europene publicate în presa locală. Cf. Mircea Anghelescu, *Călători români în Africa*, p. 7-8.

Kretzulescu și familia au plecat din București pe 14/26 decembrie 1869. De la Giurgiu au trecut Dunărea la Rusciuc, de unde au călătorit cu trenul spre Varna, într-un compartiment rezervat special pentru ei de Kalisch [consulul Prusiei la Rusciuc, n.n.]. Traversând Marea Neagră pe un vapor cu aburi, au ajuns pe 7/29 decembrie la Constantinopol, unde au rămas aproape trei săptămâni, fiind cazați la „Hotel d’Angleterre (Missiri)”⁷. În această perioadă, au văzut doar Pera (cartier al Istanbulului, numit Galata în antichitate, iar în prezent Karakoy), deoarece Sofia și Nunuța s-au îmbolnăvit de rinofarigintă. Kretzulescu și-a petrecut însă timpul făcând „mes courses extraordinaires a pied chez mes anciennes connaissances”: marele vizir „Ali Pașa”, fostul mare vizir „Mehmed Kuproschi Pașa”, „Safet Pașa”, „Cabuli Pașa”; la rândul său, Nicolae Kretzulescu a primit vizite: doctorul „Nico-bey”, polonezul Groppler, care l-a rugat să-i transmită un mesaj lui „Sefer Pașa”, „Boredeanu”. Serile și le petrecea cu Dimitrie Știrbei și cu Mitică Sturdza⁸.

Familia Kretzulescu a pornit spre Egipt, via Smirna, pe 26 decembrie/7 ianuarie, pe vasul Juno al companiei Lloyd [Austrian Lloyd, companie înființată în 1834 și care își continuă și în prezent activitatea, n.n.], călătoria durând o săptămână. Pe 1/13 ianuarie, Nicolae, Sofia și Ana Kretzulescu, precum și domnișoara Coulin, au ajuns în portul Alexandria, unde erau așteptați de Eliza Theremin, pe care nu o mai văzuseră, potrivit lui N. Kretzulescu, „de mai bine de nouă ani”, și de P. Anhoury, dragomanul consulatului prusac din Egipt, care i-au condus la Cairo cu un „tren special”⁹. Două zile mai târziu, cu ocazia unor curse de cai și cămile, Nicolae

⁷ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869-1871, f. 21-22.

Hotel d’Angleterre – hotel deținut de un grec pe nume Missiri, interpret și ghid al britanicului Alexander William Kinglake (1809-1891), în timpul călătoriei sale în Orient (1834 – 1835), povestită în lucrarea *Eothen. Traces of Travels Brought from the Orient*, publicată în 1844. Missiri era înșurat cu o englezoaică.

⁸ *Ibidem*, f. 23.

„Ali Pașa” – Mehmed Emin Ali Pașa, ministru de externe otoman (1857-1858; 1861-1867) și mare vizir de cinci ori (aug. – oct. 1852; mai 1855 – nov. 1856; ian. 1858 – oct. 1859; aug. – nov. 1861; feb. 1867 – sept. 1871); „Mehmed Kuproschi Pașa” – Mehmed Emin Pașa (1813-1871?), mare vizir între mai-nov. 1854, nov – dec. 1859, mai 1860 – aug. 1861; „Safet Pașa” – Mehmed Esad Saffet Pașa (1814-1883) – la 1869 era Ministru al Instrucțiunii Publice; fusese trimis al Porții în Principatele Române (1842-1860), delegat al Porții la Conferințele de la Paris din 1856 și 1866, iar între iunie – octombrie 1878 a fost ministru de externe; „Cabuli Pașa” – Kabuli Mehmed Pașa – Ministrul Industriei, Comerțului și Carantinei în 1869; „Nico-bey” – român ce studiasse medicina la Constantinopol între 1849-1854 și era medic militar (ofițer superior) în Imperiul Otoman („Românul”, An XII, 16 – 17 august 1868, p.2); „Groppler” – un polonez ce emigrase în Țara Românească după revoluția de la 1848 (N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, București, Cultura Neamului Românesc, 1921, p. 106); „Sefer Pașa” – Sefer Pașa, un polonez, militar, ce intrase în serviciul sultanului Abdul Medjid, iar mai târziu fusese trimis în Egipt, unde a devenit un apropiat al lui Ismail Pașa („San Francisco Call”, vol. 77, Nr. 132, 21 April 1895, p. 23 – cdnc.ucr.edu); „Boredeanu” – Nicolae Bordeanu, secretar și locțiitor al lui Costache Negri, trimisul român la Constantinopol între 1859 – 1865, jurnalist, director și redactor al periodicului „Turquie”, ce a apărut la Constantinopol în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, autor al lucrării *L’Egypte d’après les traités de 1840 – 1841*, publicată în 1869 (Ioan Nenițescu, *De la românii din Turcia Europeană*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1895, p. 260); „Dimitrie Știrbei” – unul din fiii lui Barbu Știrbei, fost domn al Țării Românești; „Mitică Sturdza” – Dimitrie A. Sturdza, numit în decembrie 1868 reprezentant diplomatic al României la Constantinopol.

⁹ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 24-25.

Kretzulescu a fost prezentat lui Ismail Pașa, viceregele Egiptului¹⁰, căruia îi fusese recomandat, așa cum reiese din ciorna unei scrisori nedatate a lui Kretzulescu, de către unul din personajele cu care se întâlnește în decembrie la Constantinopol, pe care nu-l numește, dar căruia i se adresează cu „Alteța Voastră”. În scrisoarea menționată, mulțumindu-i pentru favoarea făcută, Kretzulescu precizează că îl cunoaște pe respectivul de mai bine de 20 de ani și că nu va uita niciodată „bunăvoința pe care mi-ai arătat-o în mai multe situații”; în plus, îi povestește ce s-a mai întâmplat în România de la înlăturarea lui Cuza, având în vedere că „Alteța Voastră, care a avut partea cea mai activă în tot ceea ce s-a făcut în favoarea țării mele”, „îi poartă în mod natural cel mai mare interes”¹¹. Era vorba, posibil, de Ali Pașa, care în martie 1849 îi oferise un post de medic militar în Constantinopol¹² și de care Kogălniceanu spunea în decembrie 1871, într-un discurs ținut în Adunarea Deputaților: „Aali-Pașa, marele bărbat de stat al Turciei, acea inimă generoasă care, cât a bătut, ne-a iubit ca pe fiii săi, și care nu o dată a venit în ajutorul României!”¹³.

Ca rude ale unui membru al corpului diplomatic din Egipt, familia Kretzulescu s-a aflat, în Cairo, într-un anturaj select: diplomați, oameni de afaceri, artiști¹⁴. Cât au stat în capitala Egiptului, Nicolae și Sofia Kretzulescu au mers de două ori la teatrul recent inaugurat, o dată în loja oferită Elizei Theremin de Ismail Pasha, iar în altă seară în cea dată lor de Saffet Pașa, au participat la un bal organizat de vicerege în palatul El-Gezirah și la unul dat de ministrul de finanțe, Ismail Sadik Pașa; împreună cu Nunuța, guvernanta ei, dar și cu familia Theremin (Leon, Elise și fiul lor, Hermann) și alte persoane, au văzut: „așa zisele morminte ale califilor”,

¹⁰ *Ibidem*, f. 23-24, 26r. Ismail Pașa a condus Egiptul între 1863 – 1879. Era cel de-al cincilea reprezentant al dinastiei întemeiate la începutul secolului de Muhamad Ali. În 1863 a fost proclamat „hidiv”, titlu echivalent cu cel de „vicerege” și utilizat și de predecesorii săi, dar recunoscut de Poartă (sub suzeranitatea căreia se afla Egiptul) de-abia în 1867.

¹¹ *Ibidem*, f. 90.

¹² A.D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu*, p. 268.

¹³ *Cuvânt rostit în Adunarea Deputaților de M. Kogălniceanu (Ședința din 15/27 Decembrie 1871)*, Jassy, Tipografia H. Goldner, 1872, p. 19. Conform lui Kogălniceanu, Ali Pașa se opusese cererii Prusiei ca Poarta să intervină în rezolvarea afacerii Strousberg, lăsând cale liberă guvernului român pentru a lua decizia pe care o considera potrivită.

¹⁴ *Ibidem*, f. 27-28. Printre cei menționați de Kretzulescu se numără: „Lex” – Jean de Lex – consul general al Rusiei la Alexandria; Brunenghi – locțiitor al consulului italian la Cairo, care, potrivit lui Kretzulescu, fusese la București; „Stanton” – Edward Stanton – consul general al Marii Britanii în Egipt („Almanach de Gotha”, 1869, p. 1000-1001; „Lessp” – Ferdinand de Lesseps – fost consul general al Franței în Egipt, ce obținuse în 1854 concesiunea asupra construirii canalului Suez; „le marquis de Bassano” – Eugene de Bassano (1806 – 1889), al doilea fiu al lui Hugues-Bernard Maret, făcut duce de către Napoleon I, în timpul căruia a fost ministru de externe între 1811 – 1813, primise în 1867 concesiunea exploatării, pe timp de 30 de ani, a minelor de sulf din apropierea orașului Cairo („Bulletin de la Société des Science Naturelles de Neuchâtel”, vol. 8, 1868, p. 418); „Kousky” – Anton de Kontski (1817 – 1899), pianist și compozitor polonez, care pe 4 ianuarie 1869 a fost invitat să interpreteze una din creațiile sale, *Le réveil du lion*, la inaugurarea teatrului din Cairo („Le Guide Musicale: Revue internationale de la musique et des théâtres liriques”, 15me année, Nr. 5, 28 Janvier 1868, p. 6); „Poujade” și „domnița Marghiola” – Eugen Poujade (1815 – 1885), consul general al Franței în Principatele Române între 1849 – 1861, căsătorit cu Maria Ghica, fiica lui Costache Ghica, întâiul născut al lui Grigore Dimitrie Ghica, domn al Țării Românești între 1822 – 1828 (Alina-Florina Platon, *Consulul francez Eugen Poujade. Repere ale vieții și carierei diplomatice*, p. 11–www.bursedoctorale.ro). La 1869 Poujade era consul al Franței în Egipt.

palatul El-Gezirah, palatul Shubra și piramidele din Giza, către care se construia în acea perioadă un drum dinspre Cairo¹⁵.

Însoțit de Leon Theremin, Kretzulescu a vizitat vechiul Cairo, citadela din oraș, și în cadrul ei, moscheea ctitorită de Muhammad Ali și mormântul acestuia, a fost în audiență la Scheriff Pasha, prim-ministrul egiptean, și la episcopul de Cirene, care l-a dus să vadă biserica ridicată pe locul unde Iosif și Fecioara Maria cu pruncul Iisus ar fi poposit în Cairo în timpul fugii în Egipt [biserica Sf. Sergius și Bacchus/Abu Serga, n.n.]¹⁶. Cu Eliza și apoi pe cont propriu a fost la Patriarhia ortodoxă din Alexandria, unde i-a întâlnit pe arhimandritul Nilos și pe episcopul de Tripoli, cu care „j'ai parlé tout le temps en valaque”¹⁷.

La a doua sa întrevedere cu viceregele, pe 7/20 ianuarie, la palatul El-Gezirah, Ismail Pașa l-a invitat pe Kretzulescu să facă o excursie pe Nilul Superior pe un vapor pe care i-l punea la dispoziție (cu tot cu echipaj, un bucătar și doi servitori), asigurând costurile de transport și hrană și desemnând un interpret, Ahmed Efendi¹⁸. Călătoria pe Nil, efectuată pe vasul cu aburi „Schibine”, a început pe 28 ianuarie/9 februarie 1869, din dreptul palatului „Carr-Nil” [de fapt, Kasr-el-Nil, n.n.], Kretzulescu fiind însoțit, la propunerea lui Leon Theremin, și de un angajat al consulatului prusac, un tânăr pe nume Hardt¹⁹. Două zile mai târziu, Kretzulescu l-a reîntâlnit, la Beni Suef, pe un „tânăr englez” alături de care călătorise pe vaporul de pe ruta Smirna – Alexandria și care îi spusese atunci că tocmai fusese la București²⁰; „fără a ne fi cunoscut, plecase odată cu noi din București”, dar „îl pierdusem din vedere la sosirea în Egipt, iar acum se întorcea, împreună cu alți călători, din Egiptul de Sus; n-am făcut decât să ne revedem, deoarece barca lor tocmai se întorcea la Cairo”. Kretzulescu a notat în jurnalul său numele englezului și adresa sa poștală: „Albert de Burton/Billingbore Linconluci/Buckminster Hall [de fapt, Billingborough,

¹⁵ *Ibidem*, f. 29-31.

Teatrul din Cairo – inaugurat pe 4 ianuarie 1869; clădirea sa a fost demolată la sfârșitul secolului al XIX-lea; palatul El-Gezirah – construit în 1868 (după planurile lui Julius Franz, cu decorațiuni interioare realizate de Carl von Diebitsch), pentru primirea invitaților oficiali la inaugurarea canalului Suez, ce a avut loc în noiembrie 1869, este, în prezent sediu al Hotelului Marriot; „mormintele califilor” – cunoscute astfel de europeni, erau de fapt mormintele sultanilor mameluci din dinastia Burji (1382 – 1517); palatul Shubra – a fost ridicat de Muhammad Ali, conducător al Egiptului între 1805-1848 și bunicul lui Ismail Pasha, la începutul domniei sale.

¹⁶ *Ibidem*, f. 26-32.

¹⁷ *Ibidem*, f.28. Arhimandritul Nilos – călugăr grec, delegat din partea Muntelui Athos în chestiunea secularizării averilor mănăstirești din Principatele Unite; fusese egumen al mănăstirilor Trei Ierarhi și Florești din Moldova; a fost pentru scurt timp patriarh al Alexandriei, între primăvara lui 1869 și vara lui 1870 (cf. A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XIII, *Domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, partea I București, Editura Cartea Românească, 1930, p. 194, 199; „The American Annual Cyclopedic and Register of Important Events, vol. 9, New York, Appleton and Company, 1869, p. 328); „episcopul de Tripoli” – probabil tot un călugăr grec care avusese legătură cu spațiul românesc.

¹⁸ *Ibidem*, f. 26. Din text reiese că bucătarul-șef, cei doi servitori și căpitanul erau europeni (după nume, francezi). Kretzulescu a fost nemulțumit atât de căpitan, despre care i se părea că încetinește, intenționat, călătoria, navigând mult prea lent și care, în plus, a intrat de mai multe ori în conflict cu bucătarul-șef (filele 36, 49, 55), cât și de mâncarea și servirea de proastă calitate (filele 34, 56).

¹⁹ *Ibidem*, f. 32-33.

²⁰ *Ibidem*, f. 24.

Lincolnshire n.n.]”²¹, dar ceea ce nu știa este că Albert de Burton, ce se afla în timpul unei călătorii în Orient, avea să publice în 1870 o carte intitulată *Ten months' tour in the East*, în care există descrieri ale orașelor românești Baziaș, Oravița (ce făceau la acea vreme parte din Austro-Ungaria), Giurgiu și București.

Traseul croazierei pe Nil a urmat cursul superior al fluviului până la prima cataractă²², principalele atracții turistice vizitate fiind: palatul construit în Minya de Ismail Pasha, mormintele săpate în stâncă de la Tell-el-Amarna, unde Kretzulescu a fost însă mai impresionat de palmieri, mănăstirea coptă Sf. Gheorghe din Akhmim, templele lui Seti I și Ramses al II-lea și necropola regală de la Abydos, complexul de temple de la Karnak din apropiere de Luxor – antica Tebă –, coloșii lui Memnon, templul lui Seti I din Qurna, necropola el-Assasif și valea Regilor (toate situate în Luxor, dar pe malul vestic al Nilului), templul mortuar al lui Ramses al III-lea de la Medinet Habu, considerat de Kretzulescu un palat regal, mormintele săpate în stâncă de la El Kab, templul lui Horus din Edfu, insula Elefantina. De asemenea, la Aswan familia Kretzulescu a făcut un tur pe Nil cu o barcă egipteană tradițională, pentru a vedea prima cataractă a fluviului²³.

În jurnalul său, Kretzulescu menționează deseori turiști străini întâlniți în timpul croazierei pe Nil²⁴, ceea ce este sugestiv pentru faptul că după ocupația franceză din vremea lui Napoleon, când europenii au intrat în contact și au devenit interesați de antichitățile Egiptului, acesta s-a transformat, în secolul al XIX-lea, într-o destinație turistică populară în rândul europenilor și americanilor și chiar și pentru membrii familiilor regale ale Europei. Astfel, în aceeași perioadă cu familia Kretzulescu, au călătorit în Egipt prințul și prințesa de Wales²⁵, din cauza echipajului

²¹ *Ibidem*, f. 34.

²² Opriri s-au făcut în următoarele localități, pentru care este dată, între paranteze, forma actuală a denumirilor: Cairo- „Ghizet” [Giza] – „Maïoun” [Al Mayomn] – „Beni Sanef” [Beni Suef] – „Ghindie” [Al Gendeyah] – „Magaga” [Maghagha] – „Miniet” [Minya] – „Beni Hassan” – „Tell-el-Amarna” – „Montfalon” [Manfalut] – „Siont” [Asyut] – „Tahta” – „Sohagi” [Sohag] – „Akmin” [Akhmim] – „Girdje” [Girga] – „Beniale” [El-Balyana] – „Farshaut” [Farshout] – „Kennet” [Qena] – „Louqsor” [Luxor] – „Medinet About” [Medinet Habu] – „Esnez” [Esna] – „El-Kab” – „Etfon” [Edfu] – „Gelve” [?] – „Assuan” [Aswan]. La întoarcere s-au făcut mai puține popasuri, iar familia Kretzulescu a fost așteptată de Leon Theremin la Saqara. Kretzulescu urma să plece din Egipt înaintea soției și fiicei, dar chiar înainte de a se îmbarca, la Alexandria, pe un vapor către Marsilia (6/14 martie), a primit o telegramă de la Louis Theremin cum că Nunuța se îmbolnăvise. A revenit în Cairo și a mai rămas în Egipt până pe 18/30 martie (filele 59-69).

²³ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 32-59.

²⁴ În drum spre Beni Suef Kretzulescu salută de pe vaporul său turiști englezi și americani aflați în bărci tradiționale egiptene; de mai multe ori în timpul excursiei pe Nil, „Schibine” trece pe lângă două vase ale companiei egiptene Azizie; la Edfu, Kretzulescu întâlnește doi englezi, un fotograf și un desenator; la biserica coptă din Luxor la slujbă era prezent, pe lângă localnici, „un englez, ce se afla acolo din curiozitate”. ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 33; f. 38; f. 49; f. 47.

²⁵ Albert Edward, fiul cel mare al reginei Victoria, desemnat prinț moștenitor al tronului Marii Britanii (cu titlul de „Prinț de Wales”) în decembrie 1841, a devenit rege al Marii Britanii în 1901, sub numele Eduard al VII-lea. Soția sa a fost prințesa daneză Alexandra, fiica regelui Carol al IX-lea al Danemarcei. Prințul și Prințesa de Wales au ajuns în Alexandria pe 3 februarie 1869, iar pe 6 februarie și-au început călătoria pe Nil (până la prima cataractă, la fel ca familia Kretzulescu). Au părăsit Egiptul la sfârșitul lunii martie, după ce au vizitat, la Suez, lucrările canalului maritim menit să unească Marea Mediterană și Marea Roșie, canal care era pe atunci în construcție. Cf. Mrs. William Grey, *Journal of a visit to Egypt, Constantinople, the*

cărora (cinci sau șase vase) vaporul lui Kretzulescu nu a găsit loc de abordare la Luxor și Aswan²⁶.

În câteva dintre localitățile prin care a trecut, Nicolae Kretzulescu a cumpărat suveniruri, atât antichități (un scarabeu și un talisman, cumpărate la Beni Hassan de la un țăran, cu 3 franci; șase păsări ibis îmbălsămate și o bucată de țesătură găsită într-un sarcofag, o jumătate de cal de lemn și alte obiecte, cumpărate în Valea Regilor; un cap de piatră cumpărat la Medinet Habu; doi scarabei mici, două monede antice și un inel de cupru; în plus, a primit de la agentul consular al Prusiei la Luxor un mic crocodil împăiat)²⁷, cât și obiecte sau produse tradiționale (palete de omorât muște, vase de lut, coșuri din ramuri de palmier, din bazarul de la Asyut; obiecte nubiene: o mască din lemn de abanos, coliere, un capac mare făcut din frunze de palmier; câte un sac de grâu și de orz; două cutii cu curmale; sfeclă de zahăr)²⁸. Nu este menționată în acest jurnal de călătorie mumia²⁹ pe care Kretzulescu a donat-o în vara lui 1869 muzeului de antichități din București și care, potrivit unei însemnări nesemnate păstrate în fondul Kretzulescu de la Arhivele Naționale, i-ar fi fost dăruită de către Ismail Pașa³⁰.

Notele lui Kretzulescu despre Egipt sunt interesante și prin elementele de civilizație specifice țării. De exemplu, la Hotel du Nil din Cairo a văzut „un împlânzitor de maimuțe și șerpi”³¹, iar, vizitând, în timpul călătoriei pe Nil, fabricile de zahăr întemeiate de vicerege la Minya și Maghagha, i-a atras atenția cultura sfeclii de zahăr, despre care a cerut informații unui țăran din Beni Hassan³². La Qena și Luxor, unde Prusia avea agenți consulari, pentru care Theremin îi dăduse scrisori de recomandare, a fost invitat de aceștia acasă la ei, pentru a vedea dansuri arăbești, care lui Kretzulescu i-au făcut o impresie dezagreabilă, despre cele de la Qena

Crimea, Greece & C. in the suite of the prince and princess of Wales, London, Smith, Elder & Co., 1869, pp. 16, 38, 107, 137-145, 150. Legat de canalul Suez, în drum spre Aswan vaporul Schibine a ajutat, la insistențele lui Kretzulescu (deoarece căpitanul nu fusese inițial de acord), la scoaterea din nisip a unui vas pe care se aflau ingineri ce lucrau pentru *Compagnie universelle du canal maritime de Suez*.

²⁶ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 43 și 52.

²⁷ *Ibidem*, f. 37; 45; 46; 49; 53.

²⁸ *Ibidem*, f. 38; 51; 53; 54; 57.

²⁹ Despre mumie, aflată în patrimoniul MNIR (sarcofagul este în proprietatea Universității București) și aparținând unui preot egiptean din dinastia a XVIII-a: Cătălina Opaschi, *Un obiect insolit din colecția Muzeului Național de Istorie a României – Mumia preotului zeului Amon, Bes*, „Sculptor al sălii de aur”, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, Anul XXI, Vaslui, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, 1999 – 2000, pp. 465-471.

³⁰ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 105. De notat că în scrisoarea 12/14 iulie 1869 prin care îl anunța pe Alexandru Crețescu, Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, de intenția de a dona mumia, Nicolae Kretzulescu făcea referire la faptul că în Egipt „a putut face achizițiunea” unei mumii și nu că ar fi primit-o (f. 91).

³¹ ANR, fond *Kretzulescu*, dosar 381/1869 – 1871, f. 33. Potrivit lui Albert de Burton, menționat mai sus, împlânzitorii de șerpi reprezentau unul din cele patru elemente specifice ale Egiptului (pe lângă dansatoare, povestitori și ciocirea artificială a ouălor în cuptoare speciale) – Albert de Burton, *Ten months' tour in the East*, London, F. Bowyer Kitto, 1870, p. 105.

³² *Ibidem*, f. 57. Sfecla de zahăr a început să fie cultivată experimental în România încă din anii '60 ai secolului al XIX-lea, iar în 1873 guvernul a emis o lege pentru încurajarea introducerii industriei zahărului (<http://fcszr.ro/Istoric-sfecla-de-zahar.php>).

consemnând că, „pe o muzică dezgustătoare și zgomotoasă, [cele patru femei, n.n.] au început să danseze cu castaniete de metal în mâini. Singurele lor eforturi în a dansa constau în mișcări ale șoldurilor, începând de la talie și până la genunchi. Dansul este indecent, lasciv și provocator”³³. Într-o duminică a fost la biserica coptă din Luxor pentru a asista la slujbă, pe care a considerat-o „mediocră” și unde i s-a părut curios faptul că la sfârșitul serviciului divin preotul își scufunda mâinile într-un vas de apă, iar apoi și le pune pe fața fiecăruia din cei prezenți, dându-le, de asemenea, câte o turtă binecuvântată³⁴.

În ceea ce privește locuitorii Egiptului, primii descriși sunt cei văzuți pe drumul dintre Cairo și Alexandria: femei acoperite „din cap până în picioare” cu pânze albe sau albastre, părând „niște mase informe”, bărbați cu picioarele goale, cu turbane albe peste *fez*-uri și cu mantii de pânză albastră. Despre țăranii arabi din Beni Hassan scrie că „sunt cu totul negri, cu priviri vii, bărbi negre, nu prea dese, sunt înalți, acoperiți de tot cu mantii negre și cu turbane albe pe cap”. În curtea mănăstirii Sf. Gheorghe din Akhmim a văzut familii de țăranii copti negri, dar frumoși, atât bărbații, cât și femeile, iar despre femeile și fetele nubiene din regiunea Aswan, care purtau un fel de pantaloni lungi până la glezne, centuri de castitate cu franjuri de cupru, și, ca podoabe, inele prinse în nas, cercei, coliere de perle și brățări de argint, crede că „nu sunt urâte, deși au tenul negru”³⁵.

Deși în istoriografia română puțini autori au făcut referire la acest aspect, deoarece *Notele* sale despre călătoria în Egipt, dintre ianuarie – martie 1869, nu au fost publicate, Nicolae Kretzulescu este unul din primii români care a vizitat, în secolul al XIX-lea, un stat de pe continentul african. Jurnalul său ne oferă o imagine a Egiptului de la 1869, văzut prin ochii unui român, dar nu unul obișnuit, ci un personaj care, datorită relațiilor politice (ca prim ministru cunoscuse importanți oameni de stat otomani, dar și trimiși europeni în Principate) și familiale (Theremin, unchiul Sofiei Kretzulescu, era consul general al Prusiei în Egipt și era, se pare, apreciat de vicerege³⁶), a putut să acceadă, în Cairo, în cercurile cele mai înalte, și a beneficiat chiar de o croazieră pe Nil din partea lui Ismail Pașa.

³³ *Ibidem*, f. 42 și 44.

³⁴ *Ibidem*, f. 47.

³⁵ *Ibidem*, f. 25; 37; 46; 51.

³⁶ Cf. Emilie Said-Ruet, *An Arabian Princess between two worlds*, with an introduction by E. van Donzel, Leiden, New York, Koln, E.J. Brill, 1993, p. 36 (în 1873 contesa von Tettau, o apropiată a Sayydei Salme – fiică a lui Said bin-Sultan Al-Said, sultan al Muscatului și Omanului, ce s-a creștinat în 1867, luând numele de Emily Ruet, pentru a se mărita cu un german, Rudolph Heinrich Ruete, cu care a fugit în Europa -, a încercat să o ajute pe aceasta să se împace cu fratele ei, sultanul Bragash al Zanzibarului, apelând la Theremin, „foarte stimat” de Ismail Pașa, pentru a-l convinge pe vicerege să intervină în favoarea lui Emily pe lângă sultanul Bragash, cu care era în bune relații); Se știe că Leon Theremin a primit de la Ismail Pasha un teren în Cairo, pe care în 1873 s-a înființat o școală germană protestantă (www.deokairo.info/de/deokairo/geschichte.html)